

A DATIO IN SOLUTUM A RÓMAI JOG FORRÁSAIBAN

Témavezető: Prof. Dr. Pókecz Kovács Artilla

Bevezetés

Az *obligatio* római jogi terminusként „*iuris vinculum*” (Inst. 3, 13 pr.), azaz jogi kötelék, amely kényszeríti a feleket az általuk kitűzött cél megvalósítására. E statikus állapotot bizonyos kötelemszüntető tények oldhatják fel a kötelelem sikerességétől függetlenül. Eredetileg a *solutio* csak egy *contrarius actus* segítségével valósulhatott meg. Paul. D. 50, 17, 153 (LXV ad ed.): *Fere quibuscumque modis obligamur, isdem in contrarium actis liberamur*.

Az *obligatio* és a *solutio* – mint a kötelmi jog legfontosabb kifejezései – terminológiája az archaikus korra vezethető vissza, amikor a kötelmi viszony valódi, fizikai megkötöttséget takart a felek között. Az *obligare* ige szó szerint azt jelenti, megkötöni, lekötölni; míg a *solvere* annyit tesz feloldani, felbontani. A kötelmeket azzal a céllal hozták létre, hogy később megszüntessék.¹ Természetesen a jogviszony nem kizárólag az *obligatio* célkitűzésének megvalósulásakor, hanem egyéb esetekben (pl. a kötelelem tárgyának megsemmisülése, a kikötött szolgáltatás lehetetlenülése, vagy akár az egyik fél halála folytán) is megszűnhet.

Azonban kijelenthető, hogy az *obligatio* természetes megszűnési módja egy szolgáltatás végrehajtása, azaz a teljesítés. Persze a *solutio* létfontosságú kritériuma, hogy a kötelelem érvényesen jöjjön létre.² Viszont a teljesítés elmaradása esetén a jogi kötelék nem szűnik meg, így a *debitor* kiszolgáltatott helyzetbe kerül. Az adós dolga, vagyontárgya, sőt akár személye is a *creditor* hatalma alá kerülhet (a rómaiak igen leleményesek voltak a különböző inhumánus végrehajtási eljárások tekintetében).

Az axiómából kiindulva, miszerint a kötelelem a teljesítés folytán szűnik meg, az egyszerű jognak teleologikusan biztosítania kell az ehhez szükséges lehetőségeket. *Ulpianus* szerint az *obligatio* a felelősség feloldása által válik befejezetté.

D. 50, 16, 176 (XLV ad Sab.): „*Solutionis*” *verbo satisfactionem quoque omnem accipimus* *placet*. „*Solvere*” *dicimus eum, qui fecit quod facere promisit*.

Meglátásom szerint a jogintézmény létrehozását a Birodalomban egyre gyakoribbá váló válságos gazdasági körülmények tették szükségessé.³ Miután a *ius civile* merev

¹ SZTEHLÓ Zoltán: *A teljesítés fogalmának kialakulása a római jogban*. Miskolc, Miskolci Jogászélet Könyvtára 1928, 3.

² PÓLAY Elemér: *A datio in solutum*. Miskolc, Miskolci Jogászélet Könyvtára 1938, 5.

³ A római jog fejlődésére gyakorolt gazdasági tényezők vizsgálatához ld. Visky Károly: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen*. Bonn, Rudolf Habelt.

formalitásait az állandósuló fizetésképtelenség háttérbe tudta szorítani, a *praetori jog* fejlesztő tevékenységnek köszönhetően lehetőség nyílt a kötelelem fundamentumának a szolgáltatás tárgyának módosítására. A *datio in solutum* hatékony megoldást kínált az ellehetlenült szolgáltatások viszonyában, ugyanis biztosította a mással (*aliud*) való teljesítést az adósok számára és egyúttal elősegítette a hitelezők kielégítését.

Dolgozatomban eklektikus módon történeti, dogmatikai, exegetikus és jogösszehasonlító kutatási technikákat alkalmazok, mind ezek alapján fogalmazom meg hipotéziseimet. Szándékom e pragmatikus intézményt a forráskutatás és a jogtudósok elméleteinek tanulmányozása révén bemutatni, továbbá megmagyarázni a *datio in solutum* joggyakorlatban manifestálódó sajátosságait, előnyeit és szükségességét. Kutatásom kezdetén tapasztaltam, hogy a szakirodalomban nem alakult ki egységes álláspont a jogintézmény számos részkérdésével kapcsolatban. E megállapításom sarkalt arra az elhatározásra, hogy behatóan megvizsgáljam a *datio in solutum* tisztázatlan szegmenseit. Munkám során a következő kérdésekre kerestem választ: Milyen szerepet tölt be a *datio in solutum* a római jogban? Hogyan alakult ki az intézmény? Milyen körülmények között vehető igénybe a *datio in solutum*? Hogyan képes megszüntetni a kötelmet? Mik lehetnek a mással való teljesítésnél az *aliud* kritériumai? Milyen hasonlóságok és különbségek állapíthatók meg az egyéb sajátos teljesítési módok viszonyában?

A *datio in solutum* premisszái

A *datio in solutum* jellegadó képessége, hogy a hitelező hozzájárulása ellenében biztosítja az adós számára a kötelemben eredetileg kikötött szolgáltatás helyett a mással való teljesítés lehetőségét. Alapmotívumának azt az esetet tekintjük, mikor az adós nem tud készpénzben teljesíteni (az *obligatio*ban eredetileg kikötött szolgáltatás), viszont rendelkezik egyéb javakkal, melyeket felajánlhat a hitelezőnek teljesítésként. Amennyiben a hitelező nem ragaszkodik az eredeti szolgáltatás tárgyához, és elfogadja az adós által felkínált új teljesítési formát, a teljesítéssel megszűnik a kötelelem.

Ahogy számos egyéb jogintézmény esetében, a rómaiak a *datio in solutum* fogalmát sem dolgozták ki explicit módon, azonban lényegével tisztában voltak és alkalmazták is.

A *terminus technicus* feltehetően a iustinianusi kodifikáció teremtette meg.⁴ A forrásokban döntően a *solvere* igéhez kapcsolt különböző körülírások utalnak a jogintézményre: „*aliud pro alioolvere*” (Gai Inst. 3, 168), „*rem pro reolvere*” (Paul. D. 23, 3, 25 [VII ad Sab.]) vagy „*rem pro pecuniaolvere*” (Ulp. D. 12, 6, 26, 4 [XXVI ad ed.]), „*rem in solutum dare*” (Gai. D. 16, 1, 5 [IX ad ed.]), „*in solutum accipere*” (Paul. D. 46, 1, 36 [ad Plau.]), valamint „*pro soluto rem dare*” (Ulp. D. 13, 7, 24 pr. [XXX ad ed.]).

GmbH. 1983.

4 ZAFARANA, Valentina: *Datio in solutum – Prospettive storico – Comparatistiche, Diritto civile commerciale* 2011; <https://www.diritto.it/datio-in-solutum-prospettive-storico-comparatistiche/> (2018.07.17.), 3.

A *datio in solutum* elnevezés az uralkodó a római jogászok körében, de találkozhatunk az „*in solutum datio*”⁵ (teljesítés céljából való adás) szakkifejezéssel is, ám egyik sem a legszórásosabb. Ez az elnevezés a hangsúlyt a *datio*-szolgáltatásra, azaz az *aliquid* *solutio* céljából való átadására helyezi, márpedig a *datio in solutum* immánens eleme, hogy az *aliquid* teljesítésként elfogadja a hitelező. Az intézmény egzakta fogalmának meghatározása különösen az egymásnak ellentmondó szakirodalmi források fogalmának ellentmondásos. Ebben a kérdésben már a római jogtudósok véleménye is megosztott volt, és azóta is visszatérő vitatémának minősül a jogtörténetészek, jogászok között. A gondot feltehetően az *aliquid* kiszállása okozza, továbbá annak akkurátus körül határolása. Hiszen az adós szinte bármilyen mással helyettesítheti a kötelem eredeti tárgyát, feltéve, hogy a hitelező abba beleegyezik (pl. *homo certus, res, fundus, frumentum, oleum, opus*).⁶ Másrészt a hitelező állásfoglalása is rendkívül lényeges, hiszen az ő elfogadásán múlik, hogy az adós által felajánlott helyettesítő-szolgáltatás kötelemszünetileg hat vagy sem, így a *solutio*, ahogy *Ulpianus* mondja – „*non tantum eum qui solvit*” – nem korlátozódik csak az adóra.

A kötelemben kikötött szolgáltatás megváltoztatása valószínűleg nem a rómaiak kívánsága.⁷ *Homérosz* „ó könyve, amelybe ezek álma révedt”, az *Íliász* idézett sorai öröközik meg az utókor számára a virágzó akháj kereskedelmet:

„Bort mind onnan vásároltak a firtós akhájak,
volt, aki rézen, mások meg ragyogó vasat adtak,
más ökrök bőrét, más élő ökröket adva,
más ruházkodást; viruló lakomát kerítettek.”⁸

Jogi szempontból konzekvenciaként megállapítható, hogy a *permutatio* közkedvelt ügylet lehetett a görögök körében. *Gaius* említi, hogy a közvélemény – tévesen – a cselekedetet az adásvétel egyik fajtájának tekinti (Inst. 3, 141). Mint tudjuk a *res in commercio* jelentését is eltérően értelmezték a jogtudósi iskolák, de ennek részleteibe belemenni ez alkalommal nem feladatunk.⁹ Álláspontom szerint a görögök gyakran használt ügylete hasonló körülmények között hívható életre, mint a *datio in solutum*. Mind a *permutatio*, mind az *emptio venditio* mutat (külső) hasonlóságot a *datio in solutum* intézményével. A jelentékeny különbség abban rejlik, hogy *datio in solutum*nál a hitelező beleegyezésétől

5 KARLOWA, Otto: *Römische Rechtsgeschichte* (II. 1380). Leipzig, Keip Verlag 1901.
6 STEINER, Hans: *Datio in solutum*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1914, 34.

7 A kereskedelem (kereskedelmi jog) is azon görög tudományok közé tartozott, amit a rómaiak sosem tudtak túlszárnyalni. A latin nyelvben nem is találunk adekvát kifejezést a kereskedelemre, annak elvont gazdaságtani fogalma a rómaiak gondolkodásában nem tételeződött. A római kereskedelmi jog kialakulásának elmaradottságáról ld. Földi András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1997, 18-23.

8 HOMÉROSZ: *Íliász*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012, 135. (VII. 472-475. [Deveseri Gábor fordítása])

9 A *permutatio* és az *emptio venditio* viszonyát a *proculianusok* lájták helyesen. Gai Inst. 3, 141: *diversae scholae auctores dissentiunt aliquid esse existimant permutationem rerum, aliquid emptionem et venditionem*.

függ a kötelelem sorsa. A hitelezői hozzájárulás primátusa (a mással való teljesítés tárgya vonatkozóan) kölcsönzi az intézmény kivételes komponensét.

Ahogy fentebb láthattuk, a *datio in solutum*-terminológia képtelen felölelni mind azt, ami *aliud*ként szerepelhet a kötelemben – ezzel biztosítja a felek akaratának szabadságát. Nyelvünkben a jogügylet elnevezése – hűsége sen megőrizve a latin terminus tartalmát – teljesítés helyetti adásként gyökeresedett meg.¹⁰

1. Klasszikus jog

Az archaikus jog szigorú elvei szűk keretbe zárták a jogalkalmazást, ezért a *datio in solutum* a „felvilágosult” *ius praetorium* révén intézményesülhetett csupán.¹¹ Kialakulásának precíz meghatározása komplikált, az mégis bizonyos – ahogyan később látni fogjuk –, hogy a iustinianusi kodifikáció a jogügyletet már véglegesen kifejlődött formájában ismerte. Logikusnak tűnik a gondolat, mely szerint a teljesítés helyetti adás kifejlődése akkorra datálható, amikor a római jog először törte át azt az elvet, hogy az *obligatio* kizárólag az eredeti szolgáltatás teljesítésével oldható fel.¹² A rendelkezésemre álló adatok alapján megállapíthatom, hogy a Kr. u. első században bizonyosan alkalmazták.¹³ Természetesen egy új jogi szabályozás létrehozása, különösen annak joggyakorlati problematikája – akárcsak napjainkban – az ókorban is fejtorést okozott a jogászoknak.

Ide kapcsolódik *Gaius* tudományos álláspontja e témát illetően.

Gai Inst. 3, 168: *Tollitur autem obligatio praecipue solutione eius quod debeat. Unde quaeritur si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit, utrum ipso iure liberetur, quod nostris praeceptoribus placuit, an ipso iure maneat obligatus, sed adversus petentem exceptione doli mali defendi debeat, quod diversae scholae auctoribus visum est.*

Tehát gyakorlatilag a *datio in solutum* definíciójával szimultán jön világra a kötelemszünetítő hatás rendezésének gondja. *Gaius* állítja, hogy a hitelezői beleegyezés fejében a mással való teljesítés *ipso iure* megszünteti az *obligatio*t; majd rögtön hozzáfűzi, hogy e tézis nem egyetemesen elfogadott a római jogtudomány területén. A „*diversae scholae auctores*” finoman utal a másik klasszikus jogiskola (*schola Proculiana*) eltérő felfogására.

A iustinianusi jogot is végig kíséri a *sabinianus* és a *proculianus* iskolák közötti nézetkülönbség a *datio in solutum* fogalmát és hatályát illetően. *Gaius*tól tudjuk, hogy a *datio*

10 A múlt század elején elfogadott volt a „fizetés helyetti adás” elnevezés használata, amit rövidesen felváltott az intézmény fogalmának fent említett legmegfelelőbb magyar fordítása. Lsd. SZTEHLO Zoltán: *Két dolgorzól a római kötelelmi jogból*. Pécs Berzeviczy Albert Emlékkönyv 1925, 418.

11 Az évszázadokon ányuló praetori tevékenység alapillérei a *bonae fidei actio*k lehettek. Vö. FOLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve – intézménytörténeti nézetek a római jogról napjainkig*. Budapest, Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestensis 2001, 13-14.

12 ALEXANDER, Alfred: *Datio in solutum und compensatio voluntaria*. Borna-Leipzig, Buchdruckerei Robert Noske 1908, 9.

13 MELILLO, Generoso: *In solutum dare: contenuto e dottrina negoziale nell'adempimento insolutto*. Napoli, Jovene 1970, 45.

in *solutum* fogalmával kapcsolatos vita abból ered, hogy míg a *schola Sabiniana* adásvételnek, a *schola Proculiana* cserének tekinti az ügyletet.¹⁴ Természetesen egyik intézmény sem feleltethető meg teljesítés helyetti adásként, jellehet a *proculianusok* felfogása közelebb áll a *datio in solutum* természetéhez. A *permutatio* esetében is *dare-szolgáltatásról* beszélhetünk és – ellentétben az adásvétellel – dologátadással (tehát nem egyedül pénzfizetés útján) megy végbe.¹⁵ Viszont mind az adásvétel, mind pedig a cseréügylet esetében szükséges, hogy a kötelelem megfeleljen a jogszabályoknak, míg a *datio in solutum* ún. önkéntes, a felek akaratára bízott jogügylet.¹⁶ Nem utolsó sorban pedig, egyik esetben sem biztosított az adós számára a mással való teljesítés lehetősége.

A másik eltérés a két iskola között a teljesítés helyetti adás hatályával áll összefüggésben. Mindkét nézet szerint a *datio in solutum* megszünteti a kötelemet, azonban míg a *sabinianusok* úgy tartják, az *aliud szolgáltatása ipso iure* kötelemszüntetőleg hat, addig a *proculianusok* úgy vélik, ez az aktus csupán *ope exceptionis* szünteti meg a kötelemet.

Gai Inst. 3, 168: ...*an ipso iure maneat obligatus, sed adversus petentem exceptioe doli mali defendi debeat, quod diversae scholae auctoribus visum est.*

A követelés a *proculianusok* szerint *ipso iure* – az *aliud* átadásával – továbbra is megmaradt (azaz ők lényegében a *solutio* azonnali bekövetkeztét elutasították), azonban, ha a hitelező később mégis követelné az eredeti szolgáltatást, az adós *exceptio doli*val védekezhet. A *sabinianusok* ezzel szemben aggály nélkül elismerik, hogy az adós *ipso iure* szabadulhat a kötelemből, így a hitelező esetleges keresetével szemben *exceptio* nélkül is védekezhet.¹⁷ Végül a *sabinianus-koncepció* győzedelmeskedett, így általában elfogadták vált, hogy *tolitur autem omnis obligatio solutione eius, quod debetur, vel si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit* (Inst. 3, 29 pr.).

Ebből következik, hogy a „*quod debetur*” teljesítésével vagy az *aliud* szolgáltatásával minden kötelelem feloldható, közvetlenül – azaz *ipso iure*.¹⁸

1.1. A *datio in solutum* tárgya

A forrásokban gyakran használatosak az „*aliud pro alio*” (Gai Inst. 3, 168), ill. „*res pro re*” (Marc. D. 46, 3, 46 pr. [III reg.]) kifejezések, melyekből a *datio in solutum* jelenlétére következtethetünk. A teljesítés helyetti adás lényegi eleme, hogy a *solutio* tárgyának különböznie kell a kötelelem eredeti tárgyától.¹⁹ Ahogy fentebb is olvasható, túlnyomórészt olyan esetekben alkalmazták, amikor az adós nem volt elegendő mennyiségű kész-

¹⁴ PÓLAY i. m. 13.

¹⁵ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatási és Fejlesztési Intézete 2018²², 508.

¹⁶ PÓLAY i. m. 43.

¹⁷ BESSENÝÓ András: *Római magánjog – A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó 2003³, 415.

¹⁸ BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római magánjog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2018⁶, 262.

¹⁹ ZAFARANA: i. m. 7.

pénz birtokában ahhoz, hogy a hitelező követelését kielégíthesse.²⁰

A források szerint a *datio in solutum* két (legkorábbi) alapesete, amikor pénzszolgáltatás helyett dologszolgáltatás, ill. dologszolgáltatás helyett más dolog szolgáltatása alkotta a kötelelem tárgyát, az *aliudot*.²¹ Míg az előbbi esetet (pénz helyett dolog szolgáltatása) az adásvétellel,²² utóbbit a cserével hozták összefüggésbe.²³

Gaius az archaikus adásvételt a *permutatio*ból származtatva azon medítál, vajon a vételárnak feltétlenül *numerata pecuniának* kell-e lennie?

Gai Inst. 3, 141: *Nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut toga aut fundus alterius rei pretium esse possit, valde quaeritur.*

Az *emptio venditio* jogtörténetétől eltekintve, *Gaius* a teljesítés helyetti adás opcióját predikálja. Való igaz, a *permutatio dare-szolgáltatás*, dologátadással valósul meg, sőt elméletileg mindezen dolgok – rabszolga, tóga, telek – megfeleltethetők *aliudként*, mégsem fedi le a *datio in solutum* intézményét. A *datio in solutum*nál a felek nem egy előzetesen meghatározott dolog tulajdonjogát ruházzák át egymásra, hanem a kedvezőtlen külső gazdasági tényezők következtében nincs más módjuk szabadulni az *obligatio*ból.

Tévedés volna azt feltételezni, hogy a kötelelem tárgyát illető lényegtelen módosulások a teljesítésnél *datio in solutumot* eredményeznének. *Exempli gratia* ha a szolgáltatott dolog a szerződésben kikötött tulajdonságoktól bizonyos minimális különbséget mutat, akkor a jelentéktelen eltérés a dolog rendeltetésszerű használatát nem akadályozza, a hitelező tárgyhöz fűzött reményeit nem hiúsítja meg, ezért ebben az esetben nem beszélhetünk *datio in solutumról*, csak egyszerű *solutióról*. Az *aliudnak* (szó szerinti jelentését tükrözve) feltétlenül különböznie kell az eredeti szolgáltatástól. *Pótlag* szeint mértékül azt kell tekintenünk, hogy az új dolog ne rendelkezzen a szerződésben kikötött szolgáltatás sajátságaival. Így tehát, ha a szolgáltatás gerince van meghatározva, az *aliudnak* mindenképpen más *genushoz* kell tartoznia. Ha pedig egy *genuson* belül a szolgáltatás kvalitatíve van meghatározva, akkor ugyanahhoz a kategóriához tartozó, de más minőségű dolog is *aliudot* képez.²⁴

A *praestatio generica* kapcsán illendő néhány szót ejtenem a teljesítés helyetti adás és a *mutuum* kapcsolatáról.

Gai Inst. 3, 90: *Mutui autem datio proprie in his fere rebus contingit, quae res pondere, numero, mensura constant, qualis est pecunia numerata, vinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eaedem, sed aliae eiusdem naturae reddantur.*

A római jog egyik legősibb reálszerződése generikusan meghatározott dolgok például készpénz, bor, olaj, gabona, réz, ezüst, vagy arany („*qualis est pecunia numerata*”,

20 Uo. 3.

21 SZTEHLO (1925) i.m. 423.

22 A *datio in solutum* és az *emptio venditio* relációjára később (A res in solutum data c. fejezetben) részletesen kitérek.

23 Uo. 421.

24 PÓLAY i. m. 31.

panem, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum) tradíciójára alkalmazható. Ezen dolgok mindegyike egyúttal *datio in solutum* tárgyat is képezheti, sőt a teljesítés tárgyának az eredeti szolgáltatástól némileg különböznie kell (*quandoque nobis non eadem, sed aliae eiusdem naturae reddantur*). További hasonlóság, hogy a kölcsönadó szolgáltatása *dares*, ami a *datio in solutum* leggyakoribb szolgáltatástípusa is egyben, ill. mindkét ügylet gazdasági célja az adós helyzetének megkönnyítése. A kölcsönös jellemzők ellenére az intézmények elhatárolása nem okoz gondot. Egyrészt a *mutuum stricti iuris*, egyoldalú követelmény keletkeztet – a teljesítés helyetti adást *bonae fidei* köteleknek szokták alkalmazni –; másrészt tárgya csak *res fungibilis* lehet – míg az *aliud*nak szokták különböznie kell az eredeti szolgáltatástól „X” tárgy helyett „Y”-t kell szolgáltatni.²⁵

Az *aliud* értékének tisztességes megállapítását szolgálta az *aestimatio* (Cai Inst. epit. 2, 10 [18]). Ennek hiányában előfordulhatott, hogy az *obligatio* eredeti tárgyánál akár alacsonyabb, akár magasabb értékű dolog képezhette az ügylet tárgyat; bár az *aliud* elfogadása, azaz a hitelező hozzájárulása a teljesítéshez továbbra is meghatározta a jogügylet sorát. Így előállhat olyan eset, amikor az adós tévedésből azt hiszi, hogy *tota res* tartozik (pedig valójában annak csak bizonyos hányadával), ezért annak megfelelő pénzüsszegegél szándékozik tartozását kiegyenlíteni. Ilyenkor a hitelező nem tarthat igényt a teljesösszege, – mondja *Marcellus* –, csak akkora mennyiségre, amekkora megilleti.

Ulp. D. 12, 6, 26, 6 (XXVI ad ed.): *Idem Marcellus adicit, si, cum fundi pars mihi deberetur, quasi totus deberetur aestimatione facta, solutio pecuniae solidi pretii fundi facta sit, repeti posse non totum pretium, sed partis indebitae pretium.*

Amennyiben a hitelező nem szolgáltatja az adósnak az öt megillető *superfluumot*, az adós *condictio indebiti*vel élhetett vele szemben.

Érdekes módon a források nem tesznek említést arról, hogy vajon lehetett-e pénzfizetés *datio in solutum* tárgya. Jómagam – a romanisták többségével egyetemben – ezt elképzelhetőnek (sőt valószínűnek) tartom.²⁶ Feltehetőleg sokkal ritkábban fordult elő (pl. részletteljesítés kapcsán).²⁷ *Alfred Alexander* meglátása szerint a koncepcionális korlátozáson kívül minden elfogadható teljesítésként.²⁸ *Belitz* úgy gondolja, *datio in solutum* tárgyat képezheti minden, aminek elfogadására a hitelező az eredeti kötelmi viszonyból kifolyólag nincs kötelezve,²⁹ míg *Steiner* konzervatívan a forrásokra szorítkozik, ugyanis azok nem tárgyalják ezt a kérdést konkrétan (Ulp. D. 12, 6, 26).

Plauzibilis, hogy pénz bizonyos esetekben mápedig lehet *aliud*, ugyanis, a jogintézmény a zilált gazdasági körülmények következtében intézményesült.³⁰

²⁵ BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római jog*. Budapest, Tankönyvkiadó 1986⁴, 407-408.

²⁶ STEINER tagadja, hogy pénz *aliud*ként funkcionálhatna. Állítását arra alapozza, hogy a források *expressis verbis* sehol sem tesznek ilyesmiről említést lsd. részletesen: STEINER i. m. 29.

²⁷ Vö. *datio in solutionis causa* 12.

²⁸ ALEXANDER, A. i. m. 19.

²⁹ BELITZ, Hans: *Die Hingabe an Erfüllungstatt nach dem Bürgerlichen Gesetzbuche*. Rostock, Universitäts-Buchdruckerei von Adlers Erben, GmbH. 1906, 23.

³⁰ „A pénz a gazdasági élet vérkeringésének leghatékonyabb eszköze” lsd. PÓLAY i. m. 34.

A glosszában nem található egyértelmű adat a kötelemben eredetileg kikötött szolgáltatás és az *aliud* értéke közötti viszony szabályozásáról sem.

Marc. D. 46, 3, 46, 2 (III reg.): *Sed et si quis per dolum pluris aestimatum fundum in solutum dederit, non liberatur, nisi id, quod deest, repleatur.*

Amint látható, aki csalárdul drágább értéket tulajdonítva az *aliud*-nak megéveszti hitelezőjét, mindaddig nem szabadul a kötelemből, amíg az *aliud* valós értékének megfelelő összeget ki nem pótolja. *Erich Alexander* véleményére alapozva elfogadhatónak tűnik, hogy a szolgáltatás eredeti tárgyának, valamint az *aliud* értékének megközelítőleg azonosnak kellett lennie.³¹

A szolgáltatás tárgyának meg kell felelnie a jogrend által felállított kritériumoknak, valamint nem mondhat ellen a *bona fides*-nek.³² A szolgáltatás eleve nem irányulhat lehetetlenségre, továbbá „*certa res*nek” kell lennie, azaz nem lehet a felek tetszésére bízva.

A *datio in solutum* eredeti és eklatáns példája az lehetett, mikor az *obligatio*-ban kikötött szolgáltatás tárgya pénzfizetés volt és azt egy dolognak *aliud*-ként történő átadásával helyettesítették.

Gai D. 16, 1, 5 (IX ad ed.): *Nec interest, pecuniam solvendi causa numeret, an quam libet suam rem in solutum det...*

A lényeg tehát az, hogy a szubjektív szempontokat figyelembe véve a felek egyike se csatlódjon az *obligatio* ilyen formájú megszüntetésében.³³ Ettől függetlenül az *aliud* értéke a felek akaratmeg egyezésével szabályozható ugyan, de ez nem jelenthet *accidentalitást*. Amennyiben az *aliud* értéke meghaladja az eredeti tartozás értékét, a kötelemet annak szolgáltatása így is megszünteti, csak a felesleget kell visszaszolgáltatni (ill. csak az követelhető vonatkozás esetén *condictio*-val).

Ulp. D. 12, 6, 26, 5 (XXVI ad ed.): *Idem Marcellus ait, si pecuniam debens oleum dederit pluris pretii quasi plus debens, vel cum oleum deberet, oleum dederit quasi maiorem modum debens, superfluum olei esse repetendum, non totum et ob hoc peremptum esse obligationem.*

Ulpianus e fragmentuma összefügg az előzőleg idézettel (D. 12, 6, 26, 6). Az eredeti követelés tárgyat pénztartozás képezte, amit az adós ez esetben dologszolgáltatással kíván felváltani. Az adós tévedésből többre becsülte eredeti (pénz)tartozását, ennek következtében az *aliud*ot is túlbecsülte. A procedura egybevág azzal a helyzettel, amikor az adós véletlenül több pénzt fizetett a kelletnél. *Ulpianus* a pénztartozásból kiindulva *res divisibilis*-ként fogja fel az *aliud*ot, mikor úgy vélekedik, hogy a helyettesíthető dolog követelés értékén felüli része visszajár az adósnak. (Az adósnak végső soron *in integrum restitutio* állt a rendelkezésére a többletet visszaadni nem hajlandó hitelezővel szemben.)³⁴

31 ALEXANDER, Erich: *Die rechtliche Natur der Erfüllung*, Rostock, Rostock Dissertation 1902, 19.: „...darf die Divergenz zwischen den Werten keine zu grosse sein.”

32 A magam részéről a *datio in solutum*ot (kodifikált struktúrájának megfelelően) csak *bonae fidei* követelmek megszüntetésére tartom alkalmazsának (a szakirodalom nem foglal állást ebben a kérdésben).

33 PÓLAY i.m. 35.

34 SZTEHLO (1925) i.m. 421.

Ezek után joggal merül fel bennünk a kérdés, hogy vajon hogyan kell eljárni *res indivisibilis* esetén a *superfluum* visszaszolgáltatását illetően.

Érdemes megvizsgálnunk azt az esetet is, amikor a felkínált *aliud* nem közelíti meg az *obligatio*ban eredetileg kikötött szolgáltatás értékét.

Gai Inst. epit. 2, 10 (18): *Si quicunque pro pecunia, quam creditor caviti, acquiescente creditore, aurum aut argentum aut mancipia vel alias quaslibet species, habita aestimatione, consentiente creditore, dedit...*

Következésképpen annak érdekében, hogy a hitelező követelésének megfelelően, az *aestimatio*nak a lehető legpontosabbnak kell lennie. Bár akár alacsonyabb, akár magasabb az *aliud* értéke, mint az eredeti *olutio* tárgyának értéke, – hatósági becslés híján – a hitelező hozzájárulása az irányadó. Természetesen a hitelező akkor sem köteles az *aliud*ot elfogadni, ha az *genus*át tekintve megegyezik ugyan az eredetileg meghatározott szolgáltatással, azonban silányabb minőségű.

Paul. D. 46, 3, 99 (IV resp.): *Respondit debitorum [sc. creditorem] non esse cogendum in aliam formam nummos accipere, si ex ea re damnum aliquid passurus sit.*

A hitelező magánál is tarthatja a csekélyebb értékű *aliud*ot (melyet az adós szolgáltatott), egészen addig, amíg az adós a különbözetet (i. a kikötött szolgáltatás teljes értékét) meg nem téríti neki.

Ulp. D. 12, 6, 26, 4 (XXVI ad ed.): *Ager autem retenebitur, donec debita pecunia solvatur.*

A *res divisibilis* esetében a visszaszolgáltatás egyszerűbb. A *res indivisibilis* visszaadásának körülményességét a hitelező leggyakrabban értékesítéssel oldhatja meg, hogy a felesleget megfelelő mértékben tudja visszaszolgáltatni. *Prima facie* ez az ügylet rokonítható a *datio in solutionis causával* (fizetés céljából való adás), azonban a különbség abban rejlik, hogy a felek akaratát figyelembe véve, az *aliud* átadásával rögtön megszűnik a kötelelem, így a *condictio* (amellyel az adós a felesleget visszakövetelheti) jelentősége háttérbe szorul.³⁵ Továbbá a *datio in solutionis causa* alapvető szerepe a részletteljesítés biztosítása.

A szembevetendő különbség e két jogintézmény között az, hogy ellentétben az ún. fizetés céljából történő adással, a *datio in solutum*, akárcsak a *olutio*, maradéktalanul képes megszüntetni az *obligatio*t.³⁶ Másrésztől viszont a *datio in solutionis causa* biztosítja a kötelelem szerződésszerű felbontását, míg a *datio in solutum* lényegénél fogva nem lehet alkalmas erre a célra. És mivel a jogrend megköveteli, hogy lehetőség szerint a kötelelem az eredeti szerződésen alapuló módon szűnjön meg, legfeljebb annak lehetetlenülése esetén ad helyet a teljesítési különös neminek, például a *datio in solutum*nak.

Mikor az adós úgy hiszi, *tota re* tartozik, valójában viszont annak csak egy részével az alábbiak szerint kell eljárni.

Ulp. D. 12, 6, 26, 6 (XXVI ad ed.): *... si cum fundi pars mihi deberetur, quasi totus deberetur aestimatione facta,olutio pecuniae solidi pretii fundi facta sit, repeti posse non totum pretium, sed partis indebitae pretium.*

35 PóLAY i. m. 35.

36 ZAFARANA i. m. 10.

Ha az egész dolognak megfelelő pénzüsszeget szolgáltat („*solutio pecuniae soluti pretii fundi facta sit*”), akkor az adós jogosult visszakövetelni a szolgáltatott összeg azon részét, amely meghaladja az eredeti tartozás értékét („*repeti posse non totum pretium, sed partis indubitae pretium*”). Az *obligatio* így is megszűnik, de a *superfluum* követelhető az adós részéről. Nem lehetett a *datio in solutum* tárgya Iustinianusig követelés. Ugyanis a követelés átruházása csak egyetemleges jogutódláson keresztül történhetett.³⁷

Gai Inst. 2, 38: *Nam quod mihi ab aliquo debetur, id si velim tibi deberi, nullo eorum modo, quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum; sed opus est, ut iubente me tu ab eo stipuleris; quae res efficit, ut a me liberetur et incipiat tibi teneri. Quae dicitur novatio obligationis.*

Gaius itt a *novatio*ról és nem pedig a *datio in solutum*ról ír, azonban a *Corpus iuris civilis*re (és az annak nyomán íródott tankönyvekre) jellemző a *novatio* és a *delegatio* ügylete közti koherencia.³⁸ Látható, hogy az *obligatio* alanyának megváltoztatása eredetileg kizárólag újítással volt megvalósítható („*quae res efficit, ut a me liberetur et incipiat tibi teneri*”).

A kötelelmátruházás „jogrégészeti” tanulmányozására jelen munkámban nem vállalkozhatok, azt mégis szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a kötelelmátruházás kiépítéséhez tekintélyes mértékben hozzájárult a *delegatio per stipulationem* (mely végeredményben nováló hatást okoz).³⁹

A kodifikáció után még inkább előtérbe került a hitelező akaratnyilatkozata az *aliquid* elfogadását illetően. A iustinianusi jogban a teljesítés helyetti adás e típusát *cessio in solutum*nak nevezzük. *Pólay* feltételezi, hogy a *cessio in solutum*on kívül létezett az ún. *promissio in solutum* intézménye is.⁴⁰ Szerinte a hitelező – ebben az esetben – követelése helyett, egy fizetési, vagy szolgáltatási ígéretet kap *aliquid*ként, ami kötelelmátruházásnak hat és egy új *obligatio*t keletkeztet.

Az alábbi forráshely alapján eredetileg *facere-szolgáltatásra* nem irányulhatott a teljesítés helyetti adás.

Paul. D. 46, 3, 98, 6 (XV *quaest.*): *Nemo enim dixit facto pro facto soluto liberationem contingere. Sed verius est liberationem contingere, quia non factum pro facto soluti videtur...*

Paulus is kifejezetten tagadja, hogy a *facere-szolgáltatás datio in solutum* tárgya lehetne.⁴¹

Röviden összefoglalva az előzőket a *datio in solutum* tárgya lehetett dologszolgáltatás – a jogtudósok zöme szerint pénzzolgáltatás –, illetve Iustinianus idején már akár követelés is.

37 Földi – Hamza i. m. 459.
38 Uo.

39 Bessenýó i. m. 461.
40 Pólay i. m. 32.

41 Erich ALEXANDER interpolációnak tartja a forráshelyet; meggyőződése szerint *factum-actus* gáltatás is lehetett teljesítés helyetti adás tárgya lsd.: ALEXANDER, E. i. m. 12.